

## AZ OROSZ NEVELÉS ELSŐ SZÁZADAI

A középkorban, a IX–X. század folyamán, a Kijev mint politikai súlypont köré megszilárduló kora feudális orosz társadalomban kialakultak a kereszténység hivatalos felvételének és a szomszéd bizánci görög civilizáció áthasonításának előfeltételei. A konstantinápolyi és a római egyház harca az oroszok megtérítéséért a görögök győzelmével végződött: Kijev a bizánci rítust tette magáévá. Vlagyimir (980–1015), Bölcs jaroszláv (1015–1054), Vlagyimir Monomah (1113–1125) a kor színvonalán álló új orosz kultúra építői, akik a fejedelemséget – ekkori nevén Kijevi Ruszt (Киевская Русь) – a leghatalmasabb középkori országok sorába emelik. A templom, a kolostor, a fejedelmi udvar vallásos tartalmú, de orosz nyelvű és szellemű művelődés középpontjává válik. A bolgár testvérnép közvetítette közös, „szláv” nyelvű irodalmon kívül görög eredetiből is készülnek fordítások. Az orosz irodalom és tudomány kezdetei művelt egyháziaknak köszönhetők.

*Vlagyimir* korszakalkotó művét, a kereszténység hivatalos felvételét 988-ban – ennek valamennyi neveléstörténeti következményével együtt – a megelőző századok kulturális eredményei készítették elő. Sajnos, azonban e korai kultúráról alig, iskolákról és nevelésről pedig egyáltalában nem maradtak fenn adatok. Így sokszor csak feltevésekre, későbbi adatokból való visszakövetkeztetésre vagyunk utalva.

*Írásbeliség. Írástudás*

Az iskola történetének kezdetei az írásbeliség kialakulásához kapcsolódnak.

A kutatók feltételezése szerint valami primitív jelírással már az oroszok elődei, az antok rendelkeztek. Erre utal az is, hogy a legfontosabb idetartozó szavak, mint „piszaty” (írni), „csitaty” (olvasni), „piszmo” (írás), „knyiga” (könyv), a szláv nyelveknek az i. sz. I. évezred közepén történt szétválása előtti, tehát közös alapszókincshez tartoznak.<sup>1</sup> Az teljesen ismeretlen, milyen jeleket használtak az íráshoz. *Hrabr* bolgár szerzetes közlése szerint, a még pogány szlávoknak – az oroszokat is beleértve – nem voltak könyveik, rovásokkal és vonásokból álló jelekkel írtak.<sup>2</sup>

<sup>1</sup>В. А. Истрин: 1100 лет славянской азбуки, М. 1963. 95.

<sup>2</sup>П. Я. Черных: Язык и письмо (История культуры Древней Руси' т. II, М.–Л. 1951.) 130–131.

A társadalmi fejlődés azonban magával hozta összefüggő szövegek rögzítésének szükségletét, ami a betűírásra való áttérést jelentette. A betűírás külföldi mintái nem voltak ismeretlenek az oroszok előtt. Az írásbeliség keletkezésére hatott a szomszéd népek kész görög, vagy latin, vagy keleti (pl. héber) írása. A külfölddel való békés vagy háborús kapcsolatok, elsősorban az érintett vezető- és kereskedőrétegek számára, fontossá tették a görög és latin nyelv ismeretét. A nyelvtudással az idegen betűk, szövegek megismerése is együttjárt. Az első korai feudális fejedelemségek keletkezése, tehát a VII–VIII. század folyamán, a felmerülő katonai, köz- és magánjogi szükségletek (okmányok, szerződések, végrendeletek, egyéb ügyletek) megérlelték a betűírásra való áttérés feltételeit. A kereszténység „könyves vallás”, az istentisztelet a szent „írás”-hoz van kötve, szintén szöveget kíván. A legelső térítő volt a legelső orosz írástudó. A térítés, a prédikáció szükségképp a nép nyelvén történt. Eleinte az istentisztelet görögül vagy latinul folyt. Míg azonban a görög misszionáriusok számára egyházilag nem volt tilos, hogy adott esetben az istentiszteletet az oroszok nyelvén végezzék, a latinoknak ez nem volt megengedve, s rögtön hátrányos helyzetbe kerültek, mielőtt az orosz anyanyelvi igény felmerült. A görög helyét az istentiszteletben a IX. század folyamán egyre inkább az orosz vette át, mint ezt a Cirill által 861-ben felfedezett „orosz betűkkel” írt istentiszteleti szövegek – az evangélium és a zsoltárok – igazolják.<sup>3</sup> Ezek a szövegek valószínűsítik egyszersmind, hogy, ha szórványosan is, de voltak működő, „bennszülött” – legalábbis olvasni tudó – orosz papok. Továbbá: a kereszténység, a pogánysággal szemben, nemcsak „könyves”, hanem „templomos” vallás is. Legalább kisebb fatemplomok kellett, hogy épüljenek, ahol az istentisztelet lefolyt. Pap, templom, misekönyv összetartozik.

Az első orosz szövegek írására a görög térítők anyanyelvük, az akkori „világnyelv” szerepét betöltő görög nyelv betűit kezdték használni. Az ún. uncialis (kerekített formájú nagybetűs) írást vették át. Azt a 10 orosz hangot, amelyet nem lehetett görög betűkkel leírni (б, ж, з, и, ч, ш, щ, у, ю, я) más nyelvek betűjeleivel pótolták, pl. a szomszéd kazár birodalom héber írásából is alkalmaztak egyes betűket. Ez a helyi változtatásokkal is kiegészített, elszórtan használt, nem meggyökeresedett, vegyes írásmód szolgált<sup>4</sup> mindaddig, amíg Cirill 863-ban létre nem hozta a „szláv” ábécét, amellyel valamennyi szláv nép számára egységes, jól használható, lényegében óbolgár írást és szövegeket teremtett. Vitatott kérdés, hogy a cirillírás, amely szintén elsősorban a görög betűkre épült, és már megfelelően kifejezte az orosz nyelv hangjait is, valóban Cirill műve-e. A kutatók többsége szerint Cirill a „glagolica” (galgolita ábécé) összeállítója, s a ma használatos cirillika eredetileg a preslavi bolgár irodalmi központban keletkezett.<sup>5</sup> Az új írás, amelynek segítségével a két testvér szlávra fordította az istentiszteleti könyveket, alighanem már a X. században végleg kiszorította a régit.

A X. század elején orosz területen is megjelennek a „szláv” írással készült kódexek. A többi térítővel szemben itt főleg a bolgárok voltak előnyben, mert náluk otthon az új írást a 865-ben létesült hivatalos állami egyház már 894-ben átvette és terjesztette. Ők kész

<sup>3</sup> Cirill (+ 869) és fivére, Metód, morvaországi térítők voltak a „szlávok apostolai”.

<sup>4</sup> Искрпун „protocirillikának” nevezi. Cirill ezzel az írással találkozott Korszunyban (kb. a mai Szevasztopol helyén). I. m. 96–97, 105–106.

<sup>5</sup> Balczyk Emil–Hollós Attila: Ószláv nyelv, Bp. 1968. 21–23. A glagolita írás a cirillikával párhuzamosan egy ideig használatos volt, legtovább a horvátoknál élt.

fordításokat hoztak magukkal. A Bulgáriából egy-két példányban érkező liturgikus könyvek azonban nem voltak elégségesek a szaporodó istentiszteleti helyek számára. Míg tehát egyik oldalról az orosz nyelvű liturgia igénye orosz papok utánpótlását tette időszerűvé, a kéziratok sokszorosítása megfelelő másolókat kívánt.

Nehéz elképzelni, hogy egy-egy jó pedagógiai érzékű térítőhöz – különösen, ha bolgár volt – ne csatlakoztak volna már elejétől fogva a szertartásokban segédkező gyerekek, fiatalok.<sup>6</sup> Az első orosz papok, másolók is nyilván ilyenekből kerültek ki, miután megtanulták olvasni a szláv istentiszteleti szövegeket és leírni a szavakat. Valószínű, hogy az oroszok között nem volt ritka az írni is tudó egyházi ember már az „orosz betűk” Cirill által tanúsított első megjelenése idejében, a II. században sem.<sup>7</sup>

*Photiosz* konstantinápolyi pátriárkának (+ 891) jelentős szerepe volt az orosz kereszténység megszervezése terén. A 866-ban Bizánc és Kijev között létrejött „szövetségi és barátsági” szerződés keretében Bizánc égisze alatt létrehozták az első orosz püspökséget, és a pátriárka püspököt is küldött az orosz fővárosba. Sajnos, ennek az egyházi szervezetnek további sorsáról semmit sem tudunk. De ennek első dolga lehetett – vagy lett volna – a honi papi generáció utánpótlásáról gondoskodni. A püspökök kötelessége volt a templom pappal és könyvvél való ellátása. Nem volt nagyigényű iskolázásról szó. A középkorban a pappá szenteléshez Nyugaton is elég volt, ha valaki az istentiszteleti könyveket olvasni tudta, jó hangja volt az énekléshez és gyakorlatilag ismerte a szertartásokat.<sup>8</sup> Ráadásul az orosz papjelöltnak nem kellett erejét esetleg meghaladó idegen nyelvvél, a göröggel bajlódnia, a szertartás a saját anyanyelvén folyt, ha ez a hétköznapi beszédnél ünnepélyesebbnek is hangzott. A papi élethivatás gyakorlata sem kívánt különös önmegtagadást: a Nyugaton ekkor már meghonosodott papi nőtlenséggel szemben, bizánci szokás szerint, a pap megházasodhatott (a püspök nem).

Feltűnő, hogy a papképzésről, mely a középkorban a nyugati iskolázásnak nemcsak kiindulópontja, de sokáig az iskolaszervezés lényeges meghatározója is volt, sem Bizáncban, sem a kijevi államban mégsem tudunk semmit. Ennek csak egy magyarázata kínálkozik, ami azt is megérteti, miért nincs hírünk a papnevelés intézményeiről jóval később sem. Természetes és elfogadott lehetett, hogy a családos orosz pap a fiát – a bibliai „elsőszülöttet” – belenevelte a saját foglalkozásába. Így, Bizánchoz hasonlóan, orosz földön is önmagától megoldódott a napi nőtlenség miatt Nyugaton oly fontosnak tűnő utánpótlási kérdés. Ha a papjelölt tudott írni-olvasni, énekelni, tudta az imákat fejből és végezni a szertartásokat, jelentkezhettek felszentelésre a püspöknél. Külön papnevelést tehát ez a rendszer nem kívánt. A másolók is a papokból és főleg szerzetesekből teltek ki.

A X. században mindenesetre megnőtt az egyháziak száma. Akiből nem lett pap, legalább bevált a templom körül foglalkoztatott, különböző elnevezésű személyek (priesetnyik, ponomar, gyjak, gyjacskok stb.) valamelyikének, vagy, ha írni tudott, írnoknak és – tanítónak. E feltételezést az igazolja, hogy az első világi iskolamesterek a későbbi

<sup>6</sup> Bulgária erre is adott példát: Metód egyik volt tanítványa, Kliment, Ohridban „rövid idő alatt több mint 3500 tanítót és papot képzett”. *Dimitar Koszev–Hriszto Hrisztov–Dimităr Angelov: Bulgária története* (ford. Bödey József), Bp. 1971. 24.

<sup>7</sup> A X–XI. században Nyugaton a klerikusok legnagyobb része nem tudott írni; az egyházi szabályzatok és hatóságok csak az olvasni tudás fontosságát hangsúlyozták egészen a középkor végéig (természetesen a latinról van szó). *Mészáros István: A középkori nevelés*, Bp. 1964. 75, 77.

századokban is az ún. kisebb papi rendek viselőiből kerültek ki. Nem egy közülük fejedelmi, hercegi udvar vagy a város írnoka (piszec, piszár) lett.

A templom és a pap háza volt az iskolázás első, természetes helye. Bizonyára akadtak ismertebb papok, templomok, ahol az elemi ismereteket s a rajtuk túlmenő, ekkortájt fogalomná váló „könyves” műveltséget meg lehetett szerezni. Csak kevés templomról tesznek említést a források. Pedig már az Olga fejedelemnő (945–969) által megkezdett szélesebb körű térítés előtt lehetett egy-két nagyobb templom az országban. Igor fejedelem 945. évi békekötésével kapcsolatban a követség keresztény tagjai esküjüket utólag Kijevben, a Szent Illés templomban is megerősítették. Valószínű, hogy a IX–X. század fordulóján a városokban már léteztek templomok. Egy adat szerint Novgorod a X. században szintén rendelkezett nagyobb templommal.

Míg az orosz nyelvű írás-olvasás tudományát a VIII.–IX. században főleg a papok birtokolták – ennél fogva valószínűleg ők voltak az e téren felmerülő világi igények (szerződéskötések, okirat-szövegezesek stb.) első kielégítői, és kevés világi ember tudhatott a saját anyanyelvén írni-olvasni – addig a X. században az írás-olvasás-számolás elemi ismeretei elterjednek a világiak között. Világi írástudók létezését a nagyobb városokban már a század elejétől feltételezhetjük.<sup>9</sup> Az írás világi célokat is szolgál és kezdi az élő orosz nyelv sajátosságait tükrözni. A mindennapos szükségleteket kielégítő, gyorsuló írásmód folytán valószínűleg már ekkor egyszerűsödik a 43 betűt tartalmazó szláv ábécé: az orosz kiejtésben nem szereplő hangok betűjeleinek száma fokozatosan csökken.

A X. századtól megjelennek a világi irodalom kezdetei. Az orosz élő nyelv hatása különösen a világi tárgyú irodalmi emlékekben mutatkozik. Hivatalos célra is alkalmazzák az orosz: A Bizánccal kötött 911., 944. és 971. évi békeszerződéseknek azonnal elkészült – hellenizmusokban bővelkedő – orosz nyelvű fordítása. Voltak írásba foglalt végrendeletek, feliratok, tárgyakon, edényeken, falakon.<sup>10</sup>

### *„Könyves” műveltség*

A kereszténység hivatalos felvételével a templomépítés és az iskolázás azonnal kiemelkedő fontosságú, politikai kérdéssé válik. A fejedelem legelső intézkedései – a krónikás tudatában – egybefogják a nép megkereszteltetését, a templomot és az iskolát. Vlagyimir 988-ban „a városokban templomokat kezdett állíttatni, papokat hivatott és megkereszteltette az embereket minden városban és falun; az előkelők gyermekeit elvitette és könyves tanulásra fogta; az anyák halottakként siratták el gyermekeiket, mert még nem voltak erősek a hitben”.<sup>11</sup> Ezzel az intézkedéssel az iskolázás ügye az eddiginél szélesebb, politikai távlatokat nyert. A fejedelem célja az, hogy az állami és egyházi adminisztrációban nélkülözhetetlen, képzett vezetői kar rendelkezésre álljon. Olyan keresztény vezetőréteg, amely a császársággal és más művelt országok udvaraival is összeköti majd az államot.

<sup>8</sup> Mészáros István: Az iskolaiügy története Magyarországon 996–1777 között, Bp. 1981. 41.

<sup>9</sup> В. М. Петров: История обучения в Древней Руси (Советская Педагогика, 1982. № 6, 101.)

<sup>10</sup> П. Я. Черных i. m. 135.

<sup>11</sup> Н. А. Желваков (Сост.): Хрестоматия по истории педагогики IV. 1–2. История русской педагогики, М. 1938<sup>2</sup>, 13.

Nem állhatott távol Vlagyimirtól az a szándék sem, hogy a behódolásra – és az új hit befogadására – még nem túlságosan hajlamos családok fiainak jelképes túszul ejtésével, kereszténységre és politikai hűségre nevelésével is biztosítsa a központi hatalmat. Mindenestre feltűnik az eljárás szigorúsága.

Vlagyimir a Bizáncnak nyújtott katonai segítség ellenében ekkor hozta magával feleségül Anna császári hercegnőt. Nyilván a velé érkezett görög környezet tagjai foglalkoztak az orosz előkelőségek gyermekeinek a családtól elkülönített nevelésével.

A görögökkel vívott évszázados küzdelmek nemcsak az orosz nemzeti önértzet erősödéséhez, hanem a hatalmas szomszédal szemben való idegenkedés meggyökeresedéséhez is hozzájárultak a nép széles rétegeiben. Az udvar váratlan görögbarátsága alighanem a kereszténység kötelezővé tételével vetekedő megrázkódtatást jelentett, különösen az orosz vezetőréteg számára, jöllehet a krónikák erre vonatkozó közvetlen adatokat nem tartalmaznak. De a krónikás azon értesítésében, amely szerint az orosz „anyák” a fejedlem szigorú rendelkezésének végrehajtása során „halottakként” siratták el gyermekeiket és gyászukat a gondviselő Istenbe vetett hitük sem tudta ellensúlyozni, bizonyára ennek a társadalmi megrendülésnek egy kicsiny konkrét megnyilvánulását kell látnunk.

A feudális Nyugaton szokás volt a királyi és a jelentősebb főúri várakba egybegyűjtve, meghatározott módon, meghatározott ideig, jól körülhatárolt feladatokkal nevelni a nemesifjakat.<sup>12</sup> A görögöktől azonban hasonló intézkedések teljesen távol álltak. Vlagyimir a nevelés ügyében önállóan, legalábbis nem görög minta alapján járt el.

A fejedelmeknek nem a pap- vagy másolóképzés, nem is a tömegek iskolázása a céljuk, intézkedéseik eleve az értelmiségi gyermekekre épülnek, elitet akarnak képezni. 1028-ban *Bölcs Jaroszláv* intézkedéséről olvasunk: „Novgorodba érkezve a vezetők és papok gyermekeiből 300-at összegyűjtött könyves tanulás végett”.<sup>13</sup>

Mit jelentett a „könyves” tanulás? A fejedelmek a bizánci műveltség színvonalán álló utánpótlást kívántak. Ilyen műveltséggel rendelkeztek a Vlagyimir feleségének környezetéhez tartozó világi és egyházi méltóságok, akik kezére adta az orosz gyermekeket. Bizáncban műveltségen ebben a korban a klasszikus görög nyelvre és irodalomra épülő némi természettudományos ismeretekkel kiegészített világi jellegű tudást értettek. A „könyves” tanulás célja az orosz udvarban a bizáncihoz hasonló, magasabb fokú, világi és görögös műveltség elsajátítása. Ez most már szükségszerűen elkülönül az alapfokú, szláv nyelvű egyházi ismeretanyagtól.

Az alapokon túlmenő, bizonyos fokú könyves műveltség és valószínűleg görög vagy latin nyelvtudás megszerzése volt a célja a gazdagabb, előkelő keresztény családoknál szokásos magánnevelésnek is. Ebben eleinte görög, később orosz szerzetesek működtek közre.

### *Művelődési tűzhelyek. A könyv*

Míg a kereszténységet Kijevben az állam terjesztette, a papok kiképzésére nem sok időt vesztegethettek, Vlagyimimak nagyon sürgős szüksége volt kész térítőkre. Ezek a már meglevő görög, bolgár és orosz papokból, szerzetesekből, meg az olvasni tudó régebbi keresztényekből teltek ki.

<sup>12</sup> *Mészáros István: Az iskolaügy tört.* 19.

<sup>13</sup> *H. A. Желваков i. m. uo.*

Maga a térítés az orosz vezető osztály és a nép között a szláv liturgia ellenére sem ment könnyen. A pogány hagyományok és kultusz csökevényei erősen tartották magukat. Sok régi szokás, babona, folklorisztikus elem olvadt bele az oroszok kereszténységébe és színezte sajátos vallássá a későbbi századok folyamán.

A központból terjesztett vallási ideológiával szemben csak szórványos, területileg igen korlátozott ellenállás mutatkozott. Inkább az tűnik fel, mily gyorsan váltak az oroszok az erős kezű Vlagyimir alatt templomépítő keresztényekké. Mi volt e gyors átalakulás titka? Elsősorban valószínűleg az egyház anyagi ellátottsága. Az egyház fenntartására rendelt papi tized, úgy látszik, egy csapásra lehetővé tette az előírt templomok építését. A Vlagyimir idejében létesült első, igen gazdag belső díszítésű kijevi kőtemplom a papi tizedről kapta elnevezését (Gyeszjatyinnaja cerkov). Nagy lendítőerőt jelentett továbbá a bizánci színvonatra való gyors felemelkedés vágya és optimizmusa. A szépre fogékony embereket megragadta a szertartások és a templomi ének esztétikai hatása. Az istentisztelet rendjét egyébként Bizánc nyomán Kijevben is az Hagia Sophia szertartásai nyomán bevezetett „Nagytemplom tyikonja” szabályozta.<sup>14</sup>

A templom kultusz nagy jelentőségű volt az ország kulturális fejlődése szempontjából. A középkori orosz művelődés – és vele a nevelés – voltaképpeni központját nem a mai értelemben vett iskola, hanem a templom jelentette. Itt fogadták lelkükbe az összegyűlt hívek azokat az eszméket s gyakorlati elveket, melyek az egyéni élet és a közszellem alakítására éppúgy megfeleltek, mint az értelem kielégítésére. A templom mint a kor művészetének célpontja, az istentisztelet fénye, a prédikáció és a nép részvétele a liturgikus énekben egyetlen nevelő hatalom alatt egyesítette az embereket, fegyelmezett, művelt és nevelt egyszerre. A kőből épült nagy templomok könyvtáraknak, okleveleknek, hivatalos iratoknak szolgáltak őrzőhelyeül. Velük kapcsolatban létesülnek a betegek és a szegények házai, a vendégek, zarándokok, idegenek fogadói és a gyermekek oktatására az iskolák. Ez intézmények ellátása a papság vezetése alatt álló templomi emberek dolga volt.

A művelődés másik tűzhelye a kolostor, Nagy Szent Vazul szabályait követő lakóival. A kereskedők mellett a szerzetesek voltak e kor legtöbbet utazó emberei. Éltek Athosz hegyén és a konstantinápolyi kolostorokban, mint zarándokok látogatták az Hagia Sophiát és Jeruzsálemet. Nem csoda, hogy a kolostorok, amelyek a XI. században főleg városokban keletkeztek, kulturális központokká válnak, ahonnan az új szellem és művelődés szétáramlik. A szerzetesek könyveket fordítanak, másolnak, díszítenek, a könyveket bekötik, könyvtárakat létesítenek, életrajzokat írnak, ikonokat festenek, krónikákat szerkesztenek. E tudós foglalatosság megfelelő iskolázottságot követel, amelyről szintén helyben gondoskodnak. A kolostor az egyházi nevelés műhelye: írnokokat és miniatúrokat képeznek, tanítanak, papokat készítenek elő falai között.

A harmadik kulturális központ a fejedelmek udvara. Itt az ország adminisztratív feladataival összefüggő, világias műveltség kezdetei jelentkeznek. Adat nem sok maradt fenn az udvarok szellemi életéről, inkább csak a krónikás egyes fejedelmeket jellemző epithetonaiból tudunk bizonyos udvari művelődésre következtetni. A fejedelmek rokoni, diplomáciai és kereskedelmi kapcsolatai szükségessé tették a több nyelven való értést. Görögül bizonyosan többen tudtak az udvarban. Voltak kiemelkedő műveltséggel rendelkezők. A

<sup>14</sup> Igor Smolitsch: Das altrussische Mönchtum, Würzburg, 1940. 23.

krónika szerint Bölcs Jaroszláv különösen buzgólkodott a könyves műveltség terjesztésében. Igen szerette a könyveket, görög kéziratokat fordíttatott és másoltatott, éjjel-nappal olvasott. Maga is írt. A leíratott könyveket a Szent Bölcsesség (Szófia) templomában helyezte el a krónika szerint.<sup>15</sup> Egyik fia több idegen nyelvet értett. Unokája, Vlagyimir Monomah pedig a legműveltebb orosz fejedelmek közé tartozott, elmélkedő, író ember volt. Roman, szmolenszki herceg régi görög könyveket gyűjtött és szintén fordíttatott. Görög tanítókat tartott és iskolákat létesített, ahol a görögön kívül latint is tanítottak. Egész vagyonát a művelődésre áldozta.

A műveltséget Kijevben igen nagyra becsülték. A tisztelet középpontjában a jelentős értéket képviselő kézíratos könyv állt. Számos tanítás kifejezetten felhív a könyvek megbecsülésére. „Ha a könyvekben szorgalmasan keresitek a bölcsességet, nagy hasznot szereztek lelketeknek: akik gyakran olvasnak könyveket, azok az Istennel vagy a szent férfiakkal társalognak.” Ha a könyv anyaga az Isten szava, akkor az olvasás a lélek étke, a jó cselekedetek gyökere, ezért nem szabad sietve olvasni: „minden fejezetet kétháromszor olvass el, mielőtt a következőre átmegy, hogy legyen módod az elmélkedésre”. A könyvek „a mindenséget tápláló folyók, a bölcsesség forrásai, mélységük kimérhetetlen; velük vigasztalódunk a bajban, ők az önmegtartóztatás zablája.” A könyv azonban nemcsak drága, nagy szellemi kincs, hanem – mivel kézirat – anyagi értékét tekintve is vagyont ér. Egy-egy kézirat másolása hosszú időt vett igénybe és gyakran több embert foglalkoztatott. A könyvek külsejére szintén nagy gondot fordítottak, a díszítésekben bizánci stílus uralkodott. Ilyenformán csak a fejedelmek, bojárok, gazdagabb kereskedők gyűjthettek könyveket és adtak másolásra megbízást. Halálukkor a könyveket a templomra vagy monostorra hagyományozták.

### *Az iskolai oktatás*

Bizáncban a papság és a világi iskolamesterek azokat a gyermekeket, akiknek szülei ezt kívánták, írásra-olvasásra oktatták. A patriarchátusnak alárendelt orosz klérusra feltehetően hasonló kötelesség hárult, és ennek a feladatnak, úgy látszik jól meg is felelt. Az írás-olvasás és a számolás képességét a XI. században az egyháziakon kívül már nemcsak a keresztény vezetőréteg körében, hanem a tehetősebb városi lakosság között is bizonyosra kell vennünk. A városokban – elsősorban a püspöki székhelyeken – volt elemi oktatás. Tanítás folyt a templomban, a pap házában, egyes kolostorokban. Egy értesülés szerint Nyesztor (1056–1114) az orosz nemzet történelmének nagy krónikása, a vidéki iskolák ellenőrzésével és a tanítók irányításával foglalkozott. Az orosz atyák életrajzaiban sokszor és magától értetődő természetességgel történik említés iskolákról.

Az iskolai nevelés tartalma az istentisztelet szükségleteivel kapcsolatban alakult ki.

Az elemi oktatás (gramotnoszty) lényegében csak az olvasást és éneklést foglalta magában. Már az előző évszázadokban rögzítették, hogyan kell olvasni és énekelni a szláv liturgia szövegeit, erre pontos szabályok voltak. Írást, minthogy az istentisztelethez nem volt rá szükség, valószínűleg már kezdetben nem annyira a világi papságtól, mint inkább a fejedelmi vagy városi írnokoktól és a kolostori iskolákban lehetett elsajátítani.

<sup>15</sup> Ezt tartják ma az első orosz könyvtárnak.

Az írást egyébként Istennek tetsző műveletnek tartották. Jámborságból, bűneik bocsá-  
natára, engesztelésül dolgoztak az írnokok, munkájuk díszes, ünnepélyes volt. A könyv-  
másolók, jegyzők, okiratszerkesztők kalligrafikus, művészi díszített írásmódját meg-  
tanulni igen nagy figyelmet és kézügyességet kívánt. Valódi mintapéldája ennek a fenn-  
maradt legrégebb orosz könyv, a gyönyörű írású, miniatúrákkal gazdagon díszített Osztro-  
mir evangélium (1056–57).

Nem csoda, hogy az olvasás, éneklés, írás elsajátításával sok iskolai idő telt el. A hittan  
és némi számtan szintén beletartozott az oktatás anyagába.

Az iskolázás módjára a későbbi adatok alapján lehet visszakövetkeztetnünk. Tan-  
könyvül a pap vagy a kolostor kéziratai szolgáltak, melyeket a gyermekek, természetesen,  
nem vihettek haza. Kialakult az írás-olvasás tanításának kánona: az Azbuki (ábécé) után,  
melyet keretes fatáblára öntött viaszba, majd nyírfakéreg lapra kapcsolva gyakoroltak be  
(mivel a pergamen iskolai célokra túl drága volt), következett a Csaszoszlov (a szerzetesi  
virrasztás órái szerint beosztott imaszövegek), majd a Zsoltárok könyve. Néhányan elju-  
tottak az Apostolok leveleiből és cselekedeteiből vett részletekig is (röviden „Apostol”),  
vagy az evangéliumokig. A tanulók együtt voltak, de haladottsági fokának megfelelően  
mindegyik mást tanult és a tanító mindegyikkel külön foglalkozott. Olvasni a templomi  
recitálás hangján kellett. A számolást szintén a betűkkel gyakorolták be, mivel ezeknek  
számértékük is volt. (A = 1, B = 2, Γ = 3, Д = 4, E = 5, I = 10, K = 20, Л = 30, P = 100,  
C = 200 stb. Pr.: PIA = 111) A testi fenyítést az iskolában természetesnek találták.  
A tanításért a szülők önkéntes adománnyal fizettek. Mindez pontosan egyezett a bizánci  
iskolák eljárásával, kivéve azt, hogy Bizáncban a nyírfakéregre karcolást nem ismerték.

A papságon és szerzeteseken kívül a gyermekek tanításával főleg a „diákok” (gyjak)  
foglalkoztak.<sup>16</sup> A gyjak – a diakónust megelőző kisebb papi rend birtokosa – a Csa-  
szoszlov „olvasó”-jaként, éneklőjeként szerepelt az istentiszteleten. Olvasni-írni tudásánál  
fogva ő látta el az egyház, illetve a faluközösség írnoki teendőit. Sokszor ebben és a  
tanítóskodásban végleg meg is maradt.

Az alapfokú műveltség a XI. századtól kezdve mindenfelé elterjedt. A városokban a  
bojárok, intézők, kulcsárok, kereskedők, iparosok közül sokan tudtak írni, olvasni, szá-  
molni. A nyírfakéregre karcolt írások (gazdasági feljegyzések, megbízások, számlák, jelen-  
tések, üzenetek, peres anyagok, panaszok, magánlevelek) nagy száma és a karcoláshoz  
használt – a régi görög és római stylushoz hasonló – csont – vagy fémíróvesszők tömeges  
előfordulása arra utal, hogy az írásbeliség meglehetősen széles körben szolgálta a minden-  
napok közlési szükségleteit. A szövegek a kor élő orosz beszédét adják vissza, a használt  
ábécé is már a maihoz hasonlóbb (34–36 betűs).<sup>17</sup> Vannak a leletek között iskolai  
gyakorlatokra szánt „füzettöredékek” is.<sup>18</sup>

És nemcsak fiúk tanultak. Leányoktatásról is értesülünk 1086-ból: a kijevi Szent  
András apácakolostor főnöknője, Vszevolodna Anna mellett, „aki kb. 300 fiatal leányt

<sup>16</sup> A mi „deák”, „diák” szavunk is ebből az óegyházi szláv szóból származik.

<sup>17</sup> В. М. Петров i. m. uo.

<sup>18</sup> A Novgorodban és más városokban végzett ásatások 1980-ig több mint 500 nyírfakéreg-írást  
(берестяная грамота) hoztak felszínre. Lásd V. L. Janyin: Nyírfakéreg levelek üzenete (ford. Szvák  
Gyula), Вр., 1980; X–XIII. századi íróvesszőkből (писало) 226-ot találtak 1981-ig 57 régi orosz város  
területén. С. Д. Бабишин: Источники о школе и распространении грамотности в Древней Руси  
(Советская Педагогика, 1983. № 8, 104–105.)

gyűjtött össze, írást, éneklést, varrást és más hasznos mesterségeket sajátítottak el” a növendékek.<sup>19</sup> Ez az adat figyelmet érdemel, mert világi – nem apácának készülő – lányok kolostori nevelését Bizánc nem ismerte, Nyugaton viszont széles körben szokás volt. Valószínű, hogy az említett 300 leány az előkelő családok gyermekeiből került ki. Lehet, hogy egyes udvarokban, pl. Bölcs Jaroszlávnál, nyugati mintára főúri leányok nevelésével is foglalkoztak.

Mi volt a helyzet a közép- és felsőfokú ismeretek terén? Íráson, olvasáson, számoláson, éneklésen túlmenő iskolázottság általában nem volt, a görög vagy a latin nyelv tanulása nem terjedt ki szélesebb körökre. Az életbeli szakismereteket a gyakorlatból lehetett elsajátítani. A könyves foglalkozásúaknak, amennyiben bővebb műveltségre volt szükségük, a templomok és kolostorok könyvtárai álltak rendelkezésre. A „könyves” ember (muzs knyizsen) jelző valószínűleg már annak kijárt, aki folyékonyan tudott olvasni és megértette a kéziratok szövegét. Többnyire olvasás útján, esetleg tudósabb tanítók, szerzetesek segítségével középfokúvá is bővíthette tudása körét. Beletartozhatott ebbe pl. a bizánci trivium és quadrivium elemeinek ismerete, aminek forrása a görögből fordított kompendiumok és enciklopédiák voltak, továbbá Damaszkuszi Szent János Grammatikája – ennek fordításából sok nemzedék merítette nyelvtani ismereteit –, esetleg Dialektikája, amely már filozófiai műveltséget nyújtott.<sup>20</sup> Akit a matematika érdekelt, Kirik novgorodi diakónusnak a kor tudományos színvonalán álló tankönyvét (1136) forgathatta. A művelődés súlypontja inkább az olvasottságon, semmint az iskolázáson nyugodott. A bizánci könyvek eredetiben való olvasása vagy oroszra fordítása a legkiváltságosabbak foglalatossága maradt.

Biztos, hogy pl. az olyan szellemi központban, amilyené a kijevi Barlangkolostor fejlődött, magasabbfokú iskolázás is folyt. A kolostor tanítványából 1225-ig kb. 50 püspök került ki.<sup>21</sup> A világi oktatás legmagasabb szintjét Bölcs Jaroszláv udvarában érte el. Ebben a nyugati udvarok által is elismert központban, mely annyi külföldi fejedelmi ifjút vonzott (angol, norvég, dán, svéd hercegek, Magyarországról Endre és Levente éltek több-kevesebb ideig Jaroszláv udvarában), a kor legfelsőbb fokú ismereteit feltétlenül elsajátíthatták.<sup>22</sup>

A nép széles tömegeitől nem kívántak semmiféle iskolás műveltséget, kötelező iskolázás éppoly kevésbé lehetett, mint Bizáncban. Az írástudatlanság különben sem jelentett pl. a kereszténység elsajátításában akadályt. A hithirdetés nem az írástudók filozófiai vagy teológiai finomságait közvetítette a népnek, hanem az élet és a közszellem hatékony

<sup>19</sup>Татищев: История Российская, idézi Е. Н. Медынский: История русской педагогики, М. 1938<sup>2</sup>, 12.

<sup>20</sup>В. Иконников: Опыт исследования о культурном значении Византии в русской истории, Киев, 1869. 510.

<sup>21</sup>Б. Д. Греков: Киевская Русь, М. 1949. 404.

<sup>22</sup>Л. Ф. Панашин: Развитие просвещения и подготовка учителей на Руси (XI–XVII. вв.) (Советская Педагогика, 1980. № 8) és С. Д. Бабишин: Из истории зарождения школы высшего типа в Древней Руси (Советская Педагогика, 1972. № 8) c. cikkét. Arról nincs értesülésünk, hogy orosz fiatalok látogatták volna Konstantinápoly főiskoláit. Bulgáriából volt ilyesmire példa: Cirill, Simeon cár, János exarcha annak idején a híres Magnaura főiskolán tanultak a császári és főúri előkelőségek gyermekeivel együtt.

alakítására törekedett s ehhez a legdemokratikusabb eszközöket használta fel: a közérthető templomi mozaikokat, az ikonokat, a szláv nyelvű istentiszteletet és prédikációt, ami mind saját nyelvén szólt az egyszerű emberhez.

### *Nevelési eszmények*

A pogány hit nevelési célkitűzéseket nem tartalmazott. Az orosz nevelés első eszmé-  
nyeit a kereszténység hozta magával.

A kereszténység a maga világ- és életmagyarázatával együtt nevelési és önnevelő módo-  
kat és eszközöket kínált, célokat, feladatokat adott az ember elé, a mennyország elnyeré-  
sének reményével biztatott. Az antropomorf pogány istenségek helyét most kettős,  
transzcendens-immanens természetű lények foglalták el: Isten, az embernek mennyei  
„atyja”, Jézus „Isten- és emberfia”, az „istenszülő” Szűz Mária, az embert pártfogoló  
mennyei szentek a hit emberközelségét biztosítva az ember átistenülésének (theózis)  
eszméjét tűzték ki célul. Az egyház, amely maga mögött tudta az állami támogatást, az  
isteni és emberi hatalom tekintélyével állt az eszmények háttérében. A templomok nem  
állhattak üresen, a böjtöt s az ünnepeket meg kellett tartani, az egyházi többségnek a  
magánéletben (pl. a házassági jogban) is engedelmeskedni kellett. A hívők tudatában a  
kereszténység nem jelentett tisztán vallási állásfoglalást, a társadalmi rendet és a vele  
kapcsolatos feudális értékrendszert a vallás jegyében szentesítve fogadták el.

A keresztény tanítás az ó- és újszövetségi könyvek alapján kész pedagógiai programot  
tudott nyújtani. Maga a pedagógiai eszmélkedés alkalomszerű, és nagyrészt a biblikus  
gondolatok körében mozog. Főforrásul a Bölcsesség könyve és Jézusnak, Sirák fiának  
könyve szolgál. A bizánci gyűjtemények fordításai vagy átdolgozásai, pl. „Szvjatoszláv  
gyűjteménye” (1073, 1076), „Méh”, az Aranyszájú Szent János beszédeiből válogatott  
„Aranyfolyam” (Zlatosztruj), az önálló (bolgár eredetű) „Prológ” stb. szintén sok, szoro-  
sabb értelemben vett pedagógiai tanítást tartalmazott. Alapvető jelentőségű volt a nevelés  
eszményeinek kialakítása terén Aranyszájú Szent János tanítása, melyet az újszövetségi  
szeretet és szelídség szelleme hat át. Hangsúlyozza a szülők Isten előtti felelősségét gyer-  
mekeik nevelésében. A nevelés szent, de nehéz dolog. A leggazdagabb örökség a becsüle-  
tesség. A gyermeket egyszerűsége, igénytelensége kell szoktatni, minden kényeztetés  
értelmetlen s káros. A cél: harcost nevelni a lelki erők megedzése útján. Nem a tudomány  
vagy a világi fölény elsajátítása, hanem az erények megszerzése a legelső. A jó nevelés  
szülőnek és gyermeknek áldás, a rossz nevelés átok. A szerző nem a veréssel nevelés  
szószólója, ennél sokkal többre becsüli a gyermeket. „Ha parancsodat megszegi, büntesd  
őt hol szigorú pillantással, hol nyomatékos figyelmeztetéssel vagy szigorú rendreutasítá-  
sal; vagy serkentsd fel tisztességérzetét és helyezz jutalmat kilátásba. Ne büntess mindig  
veréssel és ne szoktasd a fiút ehhez a nevelési módhoz. Az a gyermek, akit folyton ütnek,  
semmibeveszi majd a verést, de ha idejutottál, mindennek vége. A fiú féljen a veréstől, de  
ne érzékelje, a korbács csak suhogjon, de ne sújtson le, a fenyegetés ne váljék tétlénnyé”. A  
gyermek erről persze ne tudjon, különben kinevet. Ha a szigor hatott, engedni kell,  
szelídségre is szükség van. Túlzásba nem kell menni.<sup>23</sup>

<sup>23</sup> *Sebastian Haidacher*: Des hl. Johannes Chrysostomus Büchlein über Hoffart und Kinderer-  
ziehung, Freiburg im Breisgau, 1907. 47–48.

A nőkkel szemben is szigorú, patriarchális felfogás érvényesült, amelynek gyökerei az ószövegségi elvekből, a bizánci görög klasszika irodalmából és orientális hatásokból éppúgy táplálkoztak, mint a világi életre is egyre jobban áterjedő kolostori aszketikus eszményekből.

A jó élet példáit a szentek és az atyák igen kedvelt életrajzai szolgáltatták. Hit, imádság, önmegtartóztatás, böjt, jócselekvés, emberszeretet, könyörületesség a fontos ezen a földön, hirdették az egyház intései, a bibliai parancsok és a szentek példái. A gyermekeket istenfélelemben és engedelmisségben, az egyháziak és az idősebbek tiszteletében kell nevelni. A szülők megsértéséért – szóban vagy tetteleg – eredetileg halálbüntetés járt a bizánci jog szerint, és az orosz családban is szigorú elvek uralkodtak. A lelki tökéletességet kellett szolgálnia a tanulásnak, az ismeretek szerzésének is. A nevelés célja az erényes élet kialakítása, az erények foglalta pedig: az élet tisztán való megőrzése és a bűntől való megszabadulás.

Életbölcsségével és viszonylagos önállóságával emelkedik ki az oktató-aszketikus irodalomból Vlagyimir Monomah Intelme gyermekeihez (1117 körül).

*Vlagyimir Monomah* (1053–1125) a kijevi állam egyik utolsó nagy egyénisége. Anyja a bizánci császár, IX. Konstantin Monomahosz leánya, nővére IV. Henrik német császár neje volt, ő maga az angol király leányát vette feleségül. Művelt, tapasztalt, gondolkodó fő. Kis írásában, mely voltaképp nem már régen felnőtt gyermekeinek készült, hanem elveit vázoló önéletrajz, az imádságos életmódot és a jótettekre való készséget hangsúlyozza.

„Leginkább istenfélelem legyen szívetekben s alamizsnát kifogyhatatlanul adjatok, ez minden jó kezdete.” Az Isten parancsolatai nem nehezek, a gonoszt pedig bűnbánattal, könnyekkel és alamizsnálkodással le lehet győzni. Keljetek fel éjjel is földig meghajolva imádkozni és zsoltárt énekelni. Utazóban, lovon ülve, ha mást nem tudtok, legalább az „Uram irgalmazz!” hangozzék bennetek szüntelen. Főleg gőg ne legyen szívetekben és elmétekben, mert amint mondjuk [a zsoltárral]: „Halandók vagyunk, ma élők és holnap a sírban; mindaz, amit Te adtál nekünk, nem a miénk, hanem a Tiéd, s rövid napokig van reánk bízva.” Soha ne lustálkodjatok, ne legyetek restek. Nem az elvonultság, a szerzetesség és a böjtölés, amit néhány hősies ember elvisel, hanem a kis dolgok, a jócselekvés szerzi meg Isten kegyelmét. Ahová mentek, ahol megálltok, étellel-itallal lássátok el a szegény zarándokot, és leginkább becsüljétek a vendéget, bárhonnan érkezik hozzátok, akár egyszerű, akár híres ember vagy követ; ha nem tudjátok ajándékkal megtisztelni, akkor étellel és itallal: töletek eltávozva mindenhová megviszik híreketek, a jót vagy a rosszat. Feleségteket szeressétek, de ne adjatok neki hatalmat magatok felett. Ami jóval birtok, ne feledjétek, amitek nincs, azt sajátítsátok el, mint atyám, aki otthon ülve öt nyelvet tanult meg. Ezzel becsületet lehet szerezni más országok előtt. A lustaság mindenek anyja: ki amit tud, elfelejti, amit nem tud, nem tanulja. A jót cselekedve nem is birtok a jóra restté válni. Elsőnek a templomba! Ne találjon benneteket a felkelő nap az ágyban. Mindennek nézzetek magatok utána otthon is, meg hadba szállva, a táborban is. Ne hagyatkozzatok senkire. Az árvát, özvegyet, elesettet gyámolítsátok, a betegeket látogassátok, a halotthoz menjetek el. A haláltól ne féljétek, sem a vadászatot, sem a háborúban. Cselekedjétek férfiasan, amit az Isten nektek szán.<sup>24</sup>

<sup>24</sup> Kritikai kiadását I. A. C. Остров: Владимир Мономах, М. 1946.

A saját közlése szerint 83 hadjáratban részt vett, sokat átélt fejedelem tanácsai gazdag tapasztalatokról és kitűnő pedagógiai érzékről tesznek tanúságot. Ez az életrajzos oktatás különösen kettőben tér el a korabeli – s esetleg Monomah számára is indítást jelentett – intelm-sablonoktól. Az egyik a műveltség tisztelete, amiben már saját, kijevi hagyományra támaszkodhatott, a másik a folytonos tevékenységre vetett hangsúly. Feltűnő Monomah őszinte emberisége is. Gyakorlati tanácsaival a világi élet feladatai a jócselekedet érdemszerző fényébe öltözötten vonultak be a nevelési eszmélkedés körébe. Az Intelmekben az orosz pedagógia lényeges alapjai tükröződnek: a tanulékonyság, a folytonos tevékenység és az emberi testvériségtudat.

### *A korszak lezárul*

Velence és a Földközi-tenger szerepének felemelkedésével az az észak-déli irányú nemzetközi víziút „a varégektől a görögökhöz”, amely Kijeven vezetett keresztül, a XII. században már elvesztette jelentőségét. A főváros külső-belső hatalmi helyzetének meggyengülésével párhuzamosan felvirágoztak az orosz vidéki városok, amelyek fejedelmei Kijev utánzására törekedtek. Novgorod, Pszkov, Szmolenszk, Poleck, Csernyigov, az észak-keleti Szuzdal, Rosztov és Vlagyimir erősödő gazdasági és politikai hatalmával Kijev nem tudott többé versenyezni. Ehhez járult az a tény, hogy a központi hatalom ereje nem is volt a többi részfejedelemséggel szemben biztosítva: Vlagyimir és Jaroszláv is fiaik között felosztották az államot, a legidősebbnek juttatva a mindenkori központ, Kijev trónját. Mindez elősegítette az ország felbomlását. Megindultak a testvérháborúk. A XI. század közepétől számított 170 év alatt 64 fejedelemség 293 fejedelme háborúskodott egymással. Vlagyimir Monomah csupán rövid ideig tudta a széthullást feltartóztatni. Az „orosz városok anyja”, Kijev könnyű prédává lett: kétszer is feldúlták és kirabolták (1169, 1203). Végül a XII. század második felére az óorosz állam romjain több, különböző erejű és jelentőségű feudális állam alakult ki.

Az orosz városok felvirágzásával megindult a kultúra szélességben való terjedése. A keresztény városi művelődés az új központokba is beköltözött, ahol jobban átítatódott népi-nemzeti elemekkel. A kultúrának ez a szerveződése észrevehető az építészeti emlékeken éppúgy, mint a könyvek díszítésein. Orosz építészek, művészek, festők nevével találkozunk a XII. században. Az orosz művelődésben mindenütt a helyi kultúrák realisztikus kezdetei bukkannak elő.

Az írástudás korabeli elterjedtsége az alsófokú oktatás eredményességét bizonyítja. Egyes becslések szerint a XIII. század elején az orosz felnőtt lakosságnak kb. 2%-a lehetett írástudó – ez az arány egyes városokban akár 10%-ra is felment – ami megfelelt a kor európai átlagának.<sup>25</sup>

Az alpműveltség terjesztői változatlanul főleg egyháziak. De a világi tanítók és iskolamesterek szintén a püspökök fennhatósága alá tartoztak, mint Bizáncban és Nyugaton. A papfiútól, aki apja hivatását volt hivatva folytatni, elvárták a műveltséget. A XII. században pl. annyira kötelező volt számukra az írástudás, hogy az analfabéta papfiút egy

<sup>25</sup>Л. С. Геллерштейн–О. Е. Кошелева: Педагогика в контексте древнерусской культуры (Советская Педагогика', 1983. № 8, 100).

szintre helyezték a csődbe jutott kereskedővel, s az ilyennek jobbágysorban kellett maradnia.<sup>26</sup> Papok nevelése feltehetőleg egyes püspöki székhelyeken is folyt. A kolostorok viszont többnyire a szerzetesnevelést szolgálták. Arra nincs adatunk, hogy a városokban, püspöki székhelyeken a papnevelés milyen fokon történt. Egyes elszórt adatok tanúskodnak műveltebb fejedelmekről, püspökökről, így bizonyos, hogy az eleminél magasabb műveltségre is szert lehetett tenni. Mindenesetre a magánszorgalom és önképzés volt a szellemi kiemelkedés útja.

Vajon felmerült-e a középfokú műveltségi formák intézményesítésének társadalmi igénye az oroszoknál? Nyugaton a monostori, székesegyházi és káptalani iskolák hálózata ekkor már alakulóban volt és biztosítani kezdte mindenütt az elemi fokon túlmenő műveltség lehetőségeit. Az orosz fejedelemségben a kultúra szélességi terjedése és önállósodásának kezdetei voltaképpen az iskola- és nevelésügy bizonyos szervezeti alapjainak lerakását kívánták. Különösen a bizánci kultúra beáramlásának XI. századi fénykora után nagyon is szükség lett jól képzett, művelt orosz fiatalok nemzedékeire, amelyek az építés, művészet, irodalom további fenntartását, begyökeresedését és szerves fejlődését biztosították volna.

Mi az oka annak, hogy Bölcs Jaroszláv, aki Kijevből Bizánc vetélytársát, valóságos második „Cargrát”-ot teremtett, és aki legtöbbet tehetett volna az iskolai szervezet létrehozására, egy egész generációval Vlagyimir után mégis beérte az övével talán nem is egyenértékű egyszeri iskolaügyi intézkedéssel, méghozzá nem is a fővárosban? Közel fél évszázados bizánci művelődési hatás széles körű érvényesülése után a kapcsolatok fénykorában miért hiányzott a bizánci iskolázás átvétele, illetve orosz változata?

Éppoly történetietlen volna az orosz iskolától a korabeli bizánci, mint akár a nyugati típusú szervezettséget elvárni. Míg Nyugaton nagyjából azonos fejlettségű új népek társadalma azonos igényekkel, azonos iskolarendszert hozhatott létre, az oroszok esetében az akkori világ legmagasabb fejlettségű, igényes társadalmának iskolázására került egy sokkal igénytelenebb társadalom fejlettségi szintjével szembe. Konstantinápolyban a magasabb szellemi műveltség megszerzése általános, világiakra (nőkre is) és egyháziakra kiterjedő cél volt, a felsőbb társadalmi rétegek széles körét áthatotta. A különböző iskolák típusait a bizánciak a hellenisztikus intézmények folytatásaként az antikvitástól örökölték, ezekhez járultak még a nagyszámú egyházi, főleg monostori iskolák. Középfokú iskolák működtek a nagyobb városokban, főiskolák pedig a nagy kulturális központokban (Alexandria, Antiochia, Athén). A legmagasabb képzettséget a konstantinápolyi egyetem (a Magnaura palotában) nyújtotta, melyet még valószínűleg Nagy Konstantin alapított és a birodalom bukásáig (1453) fennállt.<sup>27</sup> Itt tanítottak a kor legkiválóbb szellemei (Leon, Photiosz, Pszellosz, Italikosz), hallgatói között voltak külföldiek is. Volt még egy retorikai tanulmányokra épülő és filozófiai fakultással is rendelkező jogi főiskola, végül egy ún. patriarchátusi, főleg teológusokat képző főiskola.<sup>28</sup> A tananyag az egyetemen és a jogi főiskolán szinte kizárólag világi jellegű volt és a klasszikus ókor szerzőinek műveiből vett szemelvényeket dolgozta fel és magyarázta, ahol lehetett allegorikusan (Homérosz,

<sup>26</sup> Б. Д. Греков i. m., М. 1944\*, 107, 145, 147.

<sup>27</sup> Moravcsik Gyula: Bevezetés a bizantinológiába, Bp. 1966. 134–135.

<sup>28</sup> F. Fuchs: Die höheren Schulen von Konstantinopel im Mittelalter, Leipzig–Berlin, 1926. 19–39.

Platón, Arisztotelész, Szophoklész, Euripidész, Aiszkülosz, Arisztophanész, Pindaros, Sappho, Xenophon, Plutarkhosz, Hérodotosz, Thuküdidész stb.).

Természetes, hogy az oroszok számára csak a könnyen hozzáférhető, nem görög, hanem egyetemes emberi nyelven szóló kulturális formák (építészet, festészet, írásos alkotások) meghonosításáról lehetett szó. A kultúra alkotásait létrehozó szellemi erők tüzehelye, az iskola azonban egy élő társadalom nemzeti, politikai és etikai függvénye, jelen esetben annyira görög, hogy az orosz igényeknek nem felelhetett meg. De hiányoztak a szükséges társadalmi előfeltételek is. Nem létezett Kijevben a császári udvar köré kialakult hivatalnoki kar, diplomaták, ügyvédek, bírák, jogászok, orvosok, teológusok, kereskedők, katonák művelt, iskolázást kívánó rétege. Ezért nem alakulhatott ki a görög mintától független, önálló orosz középiskola sem. Az oroszok Bizánctól egyértelműen a civilizáció alkotásait, illetve a kultúra azon jelenségeit vették át, amelyek gazdasági és szellemi fejlettségüknek megfeleltek. Tartalmilag sem fogadhattak el mindent, válogattak. Legtisztabban a keresztény hit eszméit, az egyházi szervezetet, a kánonjogot és az istentiszteleti rendet vették birtokukba.<sup>29</sup> A görög klasszikus szerzők helyébe az egyházi szellem értelmében a keresztény ókor egyházatyái és teológusai léptek. Magukévá tettek mindent, ami egyetemes, szakrális volt, de a világi és specifikus görög nemzetit nem, az iskolát sem.

Az orosz állam a XII. században régen túl volt Jaroszláv fénykorán. A feudális szétaraboltság miatt egy nagy uralkodó erőlyes iskolaügyi rendelkezésére nem lehetett számítani. Még Vlagyimir Monomahnak sem nyílt volna alkalma átfogó rendezésre. A művelődés és az iskola végleg az egyes fejedelemségek, püspökségek, városok magánügyévé vált, ami az iskolaügyi szervezés hiányát csak érezhetőbbé tette.

Ha az államtól nem, vajon elvárható volt-e valamiféle nevelésügyi rendezés az orosz egyháztól? Az ország kis hatalmakra bomlása az egyházi szervezeten is éreztette hatását. A részfejedelmek igyekeztek saját székhelyüket és a területükre vonatkozó jogukat püspökségek létesítésével is megerősíteni. A XIII. századig a püspökségek száma a kezdeti 5-ről 16-ra emelkedett.<sup>30</sup> Ez az időszak az egyház gazdasági és politikai önállósulásának kora. A püspökségek is kezdenek függetlenedni a fejedelmi hatalomtól.<sup>31</sup>

Az egyházi szervezet, ezek szerint, az állam széttagoztatásának idején nemcsak érintetlen maradt, hanem ki is épült és a nemzet egyik összetartó erejének bizonyult. De az orosz egyház valójában Bizánc egyik egyháztartománya, nem önálló patriarchátus. A kijevi metropoliták görögök, s nem érzik magukat felelősnek az orosz iskolák fejlesztéséért – olyasmért, amire maga a bizánci pátriárka sem volt illetékes otthon. Bizáncban az egyház nem volt oly kizárólagos ura a műveltségnek vagy az iskolának, mint a római egyház.<sup>32</sup>

Az orosz fejedelemség, illetve fejedelemségek nevelésügyi kérdéseinek megoldását – ha ilyenek egyáltalán felmerültek – az egyház tehát nem érezte saját feladatának. A papok

<sup>29</sup> Т. Т. Литаврин: Культурные связи Древней Руси и Византии в X–XII. вв. (Балканские исследования. Проблемы истории и культуры), М. 1976. 251.)

<sup>30</sup> Hans-Dieter Dörmann: Die russische orthodoxe Kirche in Geschichte und Gegenwart, Berlin, 1977. 28–29.

<sup>31</sup> Я. Н. Шапов: Церковь и становление древнерусской государственности (Вопросы истории), 1969. № 11, 53.)

<sup>32</sup> A. P. Kashdan: Byzanz und seine Kultur (übersetzt von G. Janke), Berlin, 1973. 53.

műveltsége így is megfelelőnek bizonyult. A vezető görög vagy görög műveltségű klérus nyilván azért sem foglalkozott az orosz iskolaügy szervezésével, mert az antik pogány szerzők műveire épülő világias bizánci műveltség, amelyet az iskolák nyújtottak volna, nem tudta megnyerni az orosz szerzetesek és egyháziak tetszését. Így azon, ami a nevelés terén az eddigiekben bevált, nem is történt változtatás még hosszú ideig.